

BADIIY OBRAZNING DIALEKTIK MOHIYATI

Adilova Komila Komil qizi

*O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
Xalqaro munosabatlar va ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqola “obraz” va “badiiy obraz” tushunchalarini falsafiy konsepsiyalar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqishga bag'ishlangan. “Obraz” va “badiiy obraz” tushunchalarining mazmuni haqidagi turli nazariyalarning tarixiy-falsafiy tahlili bizga ushbu tushunchalarni tavsiflovchi asosiy pozitsiyalarni aniqlash imkonini berdi. Barcha falsafiy konsepsiyalarda “obraz” inson mavjudlik usuliga taalluqli, voqelik ustidan hukmronlik qilish bilan bog'liq, insoniylik va g'ayriinsoniylik chegarasida paydo bo'luvchi sifatida ochib beriladi.

Tayanch iboralar: obraz, badiiy obraz, gnoseologiya, obyektivistik yondashuv, muallif, asar, retsipiyent.

Hozirgi kunda “badiiy obraz” tushunchasiga yetarlicha ta'riflar mavjud.

Chunonchi, gnoseologiya “obraz” tushunchasini gnoseologik jihatdan qo'llaydi. Psixologiya badiiy obrazlarni “obraz” tushunchasining inson dunyoni idrok etishi bilan bog'liq jihatlaridan biri sifatida ko'rib chiqadi. San'atshunoslikning ayrim sohalarida “badiiy obraz” tushunchasi yo kognitiv ko'rsatmaning muayyan shaklida, yoki metaforik shaklda ochib beriladi, yoki mazmuni yo'qolgan konseptual tizim doirasida ko'rib chiqiladi. “Badiiy obraz” tushunchasini san'at asari bilan yoki retsipiyentning badiiy asarni bilish jarayoni, shuningdek, adabiy asarda yozuvchi xayoli mujassamlanishi bilan aynanlashtirish umumqabul qilingan.

Badiiy obraz – bu san'at asari yoki retsipiyentning san'at asarini subyektiv idrok etish jarayoni yoki san'atkorning asarda mujassamlashgan g'oyasidir. Mavjud tushuncha va talqin tamoyillarining haddan tashqari ko'pligi uning ba'zi jihatlarini ochib beradi, ammo badiiy obrazning ko'p qirrali tabiatiga yaxlit ta'rif bermaydi. Badiiy obraz adabiyot nazariyasining markaziy tushunchasi sifatida ochib berilishi, yozuvchi va badiiy asar o'rtasidagi munosabatlardan tortib, kitobxonning asarni idrok etishigacha bo'lgan badiiy hamkorlikning dialektik jarayonini birlashtirishi lozim.

Badiiy obrazni mohiyat fenomeni dialektikasida o'rganish XX-XXI asrlar davomida san'atshunoslik va estetikada yuzaga kelgan muammoli vaziyat tufayli mumkin bo'ldi. U, bir tomondan, o'ta umumiy mazmundagi konseptual materialning to'planishi va, ikkinchi tomondan, jahon san'at tarixining ko'plab yodgorliklarini ishlab chiqarish va saqlash usullarini ochib beruvchi empirik material o'rtasidagi uzilish bilan tavsiflanadi. Shu munosabat bilan yaxlit san'at nazariyasi doirasida falsafiy-estetik darajadagi o'ta umumiy tushuncha apparatini san'at tarixining aniq manbalarini bilish bilan integratsiyalash imkonini beradigan muayyan falsafiy mulohazalarga ehtiyoj tug'iladi.

Badiiy obraz mohiyati hodisasining tahlili o'z tabiatiga ko'ra dialektik bo'lib, falsafadan ham, san'at tarixidan ham muqarrar ravishda ilmiy mazmun hajmlarini oladi.

Adabiyot nazariyasi asosida yotuvchi badiiy obrazning dialektik mohiyatini tahlil qilmaslik faqat o'quvchi va badiiy asar o'rtasidagi o'ziga xos munosabatlar chegarasida sodir bo'lishi mumkin, bu esa badiiy madaniyat hodisalariga va asarning moddiy asosiga yoki uning yozuvchi syujeti, uslubi, mahorati yoki ijodiy biografiyasi sohasidagi ahamiyatiga sxematik va formal munosabatda bo'lish holatiga olib keladi.

Badiiy obraz tabiati fenomenining dialektikasini o'rganish uchun adabiyot nazariyasi va tarixi, san'at, madaniyatshunoslik, badiiy ijod psixologiyasi, sotsiologiya va adabiyot nazariyasining ushbu markaziy tushunchasi jihatlarini ochib beruvchi boshqa ko'plab ilmiy bilimlar sintezi zarur. Ushbu zaruriy sintez an'anaviy va optimal tarzda universal metodologiya sifatida falsafa yordamida amalga oshiriladi.

"Badiiy obraz" konsepsiyasi umuman gumanitar fanlar, jumladan, falsafa, estetika, psixologiya, san'at tarixi, adabiyot, tilshunoslik va siyosatshunoslik fanlari tomonidan ishlab chiqilgan. "Badiiy obraz" tushunchasining mavjud barcha konsepsiya va nazariyalari uni asosan yo obyektiv, yo subyektiv mazmun nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadi. G'arb falsafasi tarixida urg'u asta-sekin obrazning transsendent mazmunidan ("badiiy obraz" nazariyasining obyektivistik konsepsiyasi) subyektiv mazmunga ("badiiy obraz" nazariyasining subyektivistik konsepsiyasi) ko'chdi.

"Badiiy obraz" nazariyasiga nisbatan obyektivistik yondashuvlarga Platon [12], Aristotel [2], Porfiri, Prokl, Vizantiya o'rta asr diniy mutafakkirlari: Maksim Konfessor, Buyuk Feodor, Damashqlik Ioann, G'arb xristian mutafakkirlari: Avgustin Avreliy, Bonaventura, Foma Akvinskiy, Richard Sen-Viktorskiy va boshqalarning qarashlari kiradi.

"Badiiy obraz"ning renessans tushunchalari M.Fichino va D.Brunoga tegishli. "Badiiy obraz"ning yangi konsepsiyasini shakllantirishga R.Dekart katta hissa qo'shdi, uning nazariyasi insonning borliq va haqiqat manbai sifatidagi subyektiv ratsionalligini obyektiv mohiyatdan ustun qo'yishga yordam berdi. "Badiiy obraz" konsepsiyasining shakllanishidagi navbatdagi muhim bosqich D.Yum va I.Kant falsafasida yuz berdi [8]. Romantik nazariyada subyektivistik konsepsiya Fixte [13] va Shelling [15] asarlarida rivojlantirildi. Badiiy obrazning turli talqinlari Z.Freyd [14] va K.-G.Yung [16] tomonidan taqdim etilgan.

Zamonaviy falsafada (masalan, J.Derrida, M.Fuko) inson bilimini o'rganishdan badiiy obraz konsepsiyasida tilni o'rganishga e'tibor qaratildi. Zamonaviy obraz nazariyasida geshtaltpsixologiya alohida ahamiyatga ega bo'lib, u K.Kofka, M.Vertxaymer, V.Eksler va R.Arnxeym nomlari bilan bog'liq [3].

Rus madaniy-estetik adabiyotida "badiiy obraz" tushunchasi A.L.Andreev [1], I.A.Bashinskaya, Yu.B.Borev [4], G.D.Gachev, L.Ya.Dorfman, A.F.Yelemeev, V.I.Jukovskiy, V.A.Lektorskiy [10], A.Ya.Zis, A.M.Korshunov [9], O.A.Karlova, A.L.Kazin [7], Ye.P.Zagdanskiy [6], Ye.P.Krupnik, P.P.Gaydenko [5], L.S.Vigotskiy, O.P.Ranovenko, V.G.Lukyanov, N.L.Marinina, F.G.Martinov, A.A.Melik-Pashayev, O.I.Nikiforova,

V.D.Ostrushinskiy, Yu.I.Romanov, B.C.Rotenberg, Ye.G.Yakovleva [17] nomlari bilan bog'liq. Badiiy obrazni shakllantirish muammosi obyektiv voqelik hukmronligiga nisbatan yozuvchining subyektiv faoliyati nuqtayi nazaridan, yozuvchi niyatining amalga oshishi, uning konkretlashuvi va moddiylashuvi sifatida qaraladi. Badiiy jarayonning keyingi bosqichi – rassomning mujassamlashgan g'oyasini tomoshabin ongiga yetkazish bo'lib, u keyinchalik retsiptiyentning subyektiv voqeligi shaklida mavjud bo'ladi, unda obyektiv va subyektiv, mazmun va shakl, tasviriy va ifodalilik u yoki bu darajada uyg'unlashadi. Mujassamlashgan badiiy asar bilan retsiptiyentning badiiy obrazi o'rtasidagi prinsipial farq yozuvchi g'oyalarining idrok etiladigan mazmunining subyektivlik darajasidadir.

A.F.Yeremeev, A.S.Migunovlarning ishlarida [11] badiiy obrazning “muallif – asar – retsiptiyent” yoki “g'oya – borliq – idrok” yoki “obraz – g'oya – asar obrazi – idrok obrazi – idrok etuvchining ongidagi asar obrazi” yoki “obyektiv voqelik – san'atkor ongi – asarda mujassamlashgan badiiy obraz – jamoatchilik ongi – jamoatchilik hayotining ifodasi” kabi o'zaro ta'sirlashuvchi bo'g'inlar sifatida mavjudligi muammosi qo'yiladi. Tadqiqotchilarning fikricha, g'oyani amalga oshirish jarayonida obraz butunlay ijodkor ixtiyoriga topshiriladi.

M.S.Kagan badiiy obrazning bir qator funksiyalarini insonning olamni boshqarish vositasi sifatida belgilaydi. Faoliyatning bilish jihati badiiy obrazga bilishning muhim xususiyatlarini beradi – unda idrok etilayotgan obyektning umumlashirilgan in'ikosi sodir bo'ladi – faoliyatning qadriyatli-yo'naltirilgan jihati badiiy obrazga baholanayotgan obyektga bo'lgan munosabatni kiritadi.

Badiiy obraz haqida estetikada to'plangan, dialektik materializmning falsafiy asoslariga tayanuvchi va obyektiv voqelikning badiiy bilish shaklida subyektiv aks ettirilishi konsepsiyasi kontekstida talqin etiladigan boy va xilma-xil bilimlar badiiy obrazning mustaqil dialektik mavjudligining butun manzarasini to'liq ochib bermaydi, shuningdek, tuzilish va amal qilish qonunlarini ham ochib bermaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Андреев А.И. Художественный образ и гносеологическая специфика искусства. М.: Наука, 1981. 193с.
2. Аристотель. Сочинения. В 4т. М.: Мысль, 1981. Т.3.
3. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. М.: Прометей, 1994.- 352с.
4. Боров Ю.Б. Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. М: Изд-во «АСТ», 2003.
5. Гайденок П.П. Философия Фихте и современность. М.: Мысль, 1979.
6. Загданский Е.П. От мысли к образу. Киев: Мистэцтво, 1990. 161с.
7. Казин А.Л. Художественный образ как явление культуры // Вопросы философии. 1982. №2.

8. Кант И. Критика способности суждения // Кант И. Соч.: в 6 т. М.: Мысль, 1996. Т.5.
9. Коршунов А.М. Диалектика субъекта и объекта в познании. М.: МГУ, 1982.- 135с.
10. Лекторский В.А. Субъект, объект, познание. М.: Наука, 1980. 357с.
11. Мигунов А.С. Искусство и процесс познания. М.: МГУ, 1986. 128с.
12. Платон. Избранные диалоги. М.: АСТ, 2004. 506с.
13. Фихте И.Г. О назначении ученого. М.: Высшая школа, 1985.
14. Фрейд З. Поэт и фантазия. Современная книга по эстетике. М.: Искусство, 1997.
15. Шеллинг Ф.В. Философия искусства. М.: Мысль, 1966. 498с.
16. Юнг К.Г. Феномен духа в искусстве и науке. М.: Искусство, 1972. -303с.
17. Яковлев Е.Г. Эстетика. Художник: личность и творчество. М.: Гардарики, 2004. 464с.